

XITOY TABIIY FALSAFASIDA ONTOLOGIYANING ASOSIY MUAMMOLARI

Xudaynazarova Laziza

TDSHU Sharq falsafasi va madaniyati mutaxassisligi magistranti

Ilmiy rahbar: f.f.d. Izzetova E.M.

ANNOTATSIYA

Qadimgi Sharqning tabiatining asosi bu faqat falsafiy ta'limotdir, bu o'zgarishlarning oqimi, butun dunyo va doimiy ravishda yanilanib turadigan ko'plab metamorfozlar dunyosining haqiqiy tasviridir. Dunyoda barcha narsa alohida-alohida bo'lib, bir-biridan ajralib turadi, shuningdek, narsalar orasidagi aloqalar o'zlarining pozitsiyasini aniqlaydi. Shunday qilib, koinotdagi eng kichik narsa ham boshqa narsalar bilan birlashadi. Qadimgi Xitoy aholisining fikricha, "barcha zulmatlar yoyilgan tarmoqqa o'xshaydi va unda boshlanish yoki oxirat yo'q".

***Kalit so'zlar:** Qadimgi Xitoy, tabiatfalsafasi, falsafa, tayan va shandi, in-yan, havo, gaz, nafas, efir.*

ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОНТОЛОГИИ В КИТАЙСКОМ ЕСТЕСТВЕННО-ФИЛОСОФСКОМ

Худайназарова Лазиза

Магистр восточной философии и культуры, ТГУВ

Научный руководитель: к.э.н. Иззетова Е.М.

АННОТАЦИЯ

В основе природы Древнего Востока лежит лишь философское учение, правдивая картина течения изменения всего мира, мира множества метаморфоз, постоянно развивающихся. Все в мире обособлено и отлично друг от друга, и связи между вещами определяют их положение. Таким образом, даже самая маленькая вещь во Вселенной сливается с другими вещами. По словам древних китайцев, «вся тьма подобна раскинувшейся сети, у которой нет ни начала, ни конца».

***Ключевые слова:** Древний Китай, натурфилософия, философия, тьян и шанди, инь-янь, воздух, газ, дыхание, эфир.*

MAIN PROBLEMS OF ONTOLOGY IN THE CHINESE NATURAL PHILOSOPHICAL

Khudaynazarova Laziza

Master of Department of Oriental Philosophy and Culture of TSUOS

Scientific adviser: Ph.D. Izzetova E.M.

ABSTRACT

The basis of the nature of the Ancient East is only a philosophical doctrine, a true picture of the course of change in the whole world, a world of many metamorphoses, constantly developing. Everything in the world is isolated and different from each other, and the connections between things determine their position. Thus, even the smallest thing in the universe merges with other things. According to the ancient Chinese, "all darkness is like a spreading net that has neither beginning nor end." Chinese believers called the real world chaos, implying an eternal wealth of diversity.

Key words: Ancient China, natural philosophy, philosophy, tayan and shandi, yin-yang, air, gas, breath, ether.

KIRISH

Koinotdagi barcha narsalarning o'zaro ta'sirini tasvirlash uchun ikkita dunyo kuchlarining izchil nazariyasi shakllandi: yigit kuchlari, erkak, yorqin, faol tamoyilni, haroratni va ayol kuchlarini, zulmatni, tinchlikni, sovuqlikni ramziy tasvirlaydi. Yan va Inning asosiy qarama-qarshi fazilatlarini qadimgi faylasuflar tomonidan yong'in (Yan) va suv (In), yani, Jan o'ziga xos xususiyatlarida olovga o'xshash va alomatlari bilan ajralib turadi: yorqin, issiq, yuqoriga va tashqariga yo'naltirilgan. In o'z xususiyatlarida suvga o'xshash va belgilar bilan ifodalanadi: zerikarli, sovuq, pastga va ichkariga yo'naltiriladi. Shundan kelib chiqadiki, tabiatda tinchlikka ega bo'lgan har bir narsa sovuq, sekin, kam funksiyaga ega va In; barcha xususiyatlar qarama-qarshi xususiyatlarga ega: ko'chma, issiq, tashqarida va yuqorida joylashgan, rivojlangan funksiyaga ega - Yanga tegishli. Yan va In nazariyasining asosiy bayonoti bizni dunyodagi barcha xilma-xillikda, shuningdek, murakkab hodisalarni tasvirlashga imkon beradi. Koinotda mavjud bo'lgan har bir narsa Yan va In (har qanday hodisa dam olish va faoliyat holatiga ega, har qanday ob'ekt yuqori va pastki va hokazo.) juda ko'p ma'nolarga ega va ular bir biriga o'zaro bog'liqdir. Qadimgi Xitoydagi In va Yan falsafiy ta'limoti ikki shalda o'z-o'zini tashkil qilish xususiyatiga ega. Ya'ni ayol-erkak, yorug'lik va qorong'ulik shaklida bo'ladi va shu

tarzda sinergetik hususiyat kasb etadi. Sinergetika tartib qanday kechishi mumkin degan savol tug'iladi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR.

Sinergetikada tartiblilik va xaos, strukturaviylik ob'ektiv va teng deb e'tirof etiladi. Bunda xaos va stohastiklikka destruksiya deb emas, balki konstruktiv hodisa deb qaraladi. Bilimga sub'ektiv faoliyatning muttasil aralashuvi sinergetik bilimning muhim belgisidir. Bu bilan biz sinergetikani har xil tabiatli sistemalarda kechadigan fanning o'z-o'zidan tashkil bo'lish jarayonlarining umumiy prinsiplarini o'rganadigan metod ekanligiga amin bo'lamiz.

Ontologik jihatdan sinergetikaning evolyusion harakteriga qarab mo'ljal olishi borliqning muhim xususiyatlari - tarixiy davr, sistemalilik va rivojlanishiga boqliq ekanligini ko'rsatadi. Bundan ma'lum bo'ladiki, aynan sinergetika tabiiy va yaxlit ijtimoiy sistemalarni bilishga yo'naltirilgan metod bo'lib, u asosan, falsafa va muayyan fanlarga oid bilimlarni bir-biriga o'tishiga asoslanadi¹. Metodologik jiqatdan sinergetika aksariyat fanlarni bilish usullari, prinsiplari, tadqiqot usullarini birlashtirish imkoniyatini yuzaga keltiradi. Bu bilan sinergetika falsafa va fanga yangicha dunyoqarash nuqtai nazaridan yondashishni talab qiladi. Shuning uchun ham agar oldingi bosqichlarda fan, asosan, borliqning nisbatan tor, alohida parchasini tushunib etishga qarab mo'ljal olgan bo'lsa, sinergetikaning aksariyat kompleks tadqiqot dasturlari, fanlararo ilmiy tadqiqotlar bilan belgilanadi. Ushbu dasturlarning amalga oshirilishi natijasida nazariy va eksperimental tadqiqotlar bir sistemaga birlashtiriladi.

Barchamiz xaos - bu faqat salbiy tushuncha deyishga o'rganib qolganmiz. Zamonaviy fan esa buni aksini ko'rsatmoqda. Chunki, taraqqiyot uchun ham xaos zarur ekan. Faqat u me'yorida bo'lishi kerak. Chunki, xaossiz mukammal sistema o'zi tashkil bo'la olmaydi. Ya'ni, sinergetika g'oyasi xaossiz rivojlanish yo'q ekanligini ko'rsatadi. Koinot haqida gap borar ekan qisqa quyosh sistemasi to'qrisida fikr yuritimiz. Quyosh sistemasi organizm, o'z-o'zini tashkillashtiruvchi sistema sifatida muqitda, ya'ni galaktikada joylashgan. Uning aniq aspektlari to'qrisida quyidagilarni ko'rsatish mumkin: Masalan, mavjudligidan sistemaning knetik momentini olsak; $L=3,14-10\ 48$. Ushbu fakt o'z-o'zini tashkillashtiruvchi sistemada organizm hisoblanadi ya'ni "organizm-muhit" quyosh sistemasi uchun muhit bu galaktikadir. Jumladan, agar quyosh sistemasi galaktikaga o'z vektori $L\ 1$ bilan ta'sir

¹ Бозаров Д. М. Синергетик парадигма. – Т., 2009. – Б. 81.

ko'rsatsa, unda galaktika qam unga o'zini manfiy-L-vektori bilan ta'sir ko'rsatadi². Sinergetika shu tarzda namoyon bo'lib o'z-o'zini tashkil etadi.

In va Yan fasafiy ta'limotida kasmalogiya nihoyatda katta ahamiyatga ega. Yorug'lik va qorong'ulik, ikki ibtodning dialektik shaklda kechishi In va Yan nazariyasiga to'g'ri keladi. Ushbu nazariy asoslari asrlar davomida muhokama qilingan. In qorong'u, ayol, Yan - yorqin, erkaklar prinsipidir. Ular besh unsurda o'z aksini topgan va bu o'z navbatida dunyodagi mohiyatni tashkil etadigan ikkita universal kuchlarni ifodalaydi. Dao muvozanatni o'rnatganidek, In va Yanga kerak. Tog'ning quyoshli va soyali tomoni singari, In va Yan ajralmas va bir-birini to'ldiradi. Hayot faqatgina qorong'i ranglarda va aksincha, bo'yalgan bo'lishi mumkin emas. Turli xil fikrlarni o'ylash befoyda bo'lishdir. Hayotni cheksiz quvnoq oqim deb qabul qilish uchun qilingan urinish oldindan hal bo'ladi va umidsizlikka olib keladi. Xuddi shu tarzda, yuz foiz erkak yoki yuz foiz ayol bo'lishi mumkin emas³. Bu Daosizmning asosiy tushunchasi: tabiatning barcha hodisalariga muvozanatli yondashish va tabiiy muvozanatni buzgan taqdirda tuzatish. Ushbu konsepsiya katta chegaraning ramzi - tayjiyni ifodalaydi. Qora rang Inni va oq - Yan nomini bildiradi. Ikki qarama-qarshilik bir-birini to'ldiradi va bir-biriga o'tadi. Hamma narsa erkaklar va ayollarning mavjudligi, qorong'i va yorug'likning namoyon bo'lishi bilan ifodalanadi, bu ayollik erkaklar elementlarini va aksincha. Shu bilan birga, Tai Chi uzluksiz harakatni, uzluksiz jarayonni nazarda tutadi.

In-Yanning ramziy ma'nosi Xitoy milliy hayot va madaniyatining barcha sohalarini qamrab oladi. In-Yan falsafasi mavjud tartiblarning bayonoti sifatida qabul qilinishi mumkin. Daosizm, hayotning dastlab bulutsiz ekanligini da'vo qilmaydi, va azob-uqubat faqat bezovta qiluvchi voqea. Har qanday hayotiy hodisaning asosi - o'sish va yo'qotish muvozanati, quvonch va qayg'u, daromad va yo'qotishdir. Bu sizning hayotingizdagi qora va oq rangli chiziqlardan mustaqil ravishda yashashga imkon beradigan har qanday narsalarning ikkilanishini tushunishdir. In-Yan muvozanatining yana bir namoyoni bor: In - passiv boshlanish, tinchlik va aks ettirish; Yan faol va ijodiy kuchdir. Ideal sifatida, bu kuchlar muvozanatni saqlash kerak. Daolar faoliyat yuritish davrlari va hayratlanarli tinchlik inson hayotida muqobil bo'lishi kerak, deb ta'kidlaydi, aks holda uning faoliyati samarasiz bo'ladi. Insonning shaxsiyati In va Yan xususiyatlarini aks ettiradi. Jinsga qaramasdan, erkakning erkak

² Бозаров Д. М. Синергетик парадигма. – Т., 2009. –Б. 87.

³ Го Мо-жо. Философы древнего Китая. - М., 1961. – С. 143.

va erkak sifati bor. Qarama-qarshilik In va Yan o'zgarish jarayonining tashabbuskori bo'lib, asosan, hal qilmaydi⁴.

Bu ibora Daochilik dunyoqarashning asosiy tamoyilidir, unga ko'ra inson tabiatining nomuvofiqligi narsalarning umumiy tamoyilini aks ettiradi. Daochilikning ko'ra, shaxsning shaxsiyati doimiy ravishda aniqlanmaydi, chunki u insonning U-Sing nima qilayotganiga aylanadi - Xitoy falsafasining asosiy toifalaridan biri; olamning asosiy parametrlarini belgilaydigan besh muddatli tizim. Falsafa bilan bir qatorda, an'anaviy xitoy tibbiyotida, boyluk-amaliyotda, jang san'atlarida va umerologiyada keng qo'llaniladi. U mavjud bo'lgan barcha narsalar va hodisalarning holatini va munosabatlarini tavsiflovchi beshta sinfni (Yog'och, olov, er, metall, suv) o'z ichiga oladi. Elementlarning ketma-ketligi "Shu Ching" kanonida, "Gongkong Fan" bo'limida aniqlanadi. U-Sinning kelib chiqishi quyidagi holatlarning paydo bo'lishidan oldin boshlanadi: Birinchi asrlik xaos (Hun Dun), Infinite (Ji), Great Limit (Tai Ji); In-Yan. Besh unurning ikki asosiy davriy o'zaro ta'siri bor: o'zaro avlod va o'zaro yengil. O'zaro avlod quyidagilardan iborat: Yog'och yong'indan, Yong'in Yyerdan tug'iladi, Yer begona o'tadi, Metalldan suv keladi, Suv daraxtdan yashaydi. O'zaro o'zaro kelishuv quyidagicha: Yog'ochlar zabt etilgan Yer, Yer suvni bosib oladi, Suv yutadi, Yong'in mag'lubdir, Metal zabt etadi Yog'ochni⁵.

Samodagi ruhlar va Shan-di antik davrining eng oliy ruhi, mutlaq uyg'unlik va eng yuqori burchagiga aylanadi. Bu Yanning boshlanishi va ruhni saqlab qolishga yordam beradiganlardir kelajakda unga avlodlar kelishi mumkin bo'lgan individuallikdir. Shan-di - imperatorga, osmonning o'g'liga vakilik qiladi. Bu uyg'unlashtiruvchi va tartibga soluvchi ta'sirga qarama-qarshilik va bir vaqtning o'zida yunning boshlanishi dunyoni Gui kabi ruhlar bilan ifodalaydi, bu betartiblikni, tuzilmaga ega bo'lmagan massani va entropiyani, zararli va yo'q qilishni anglatadi. Bundan tashqari, ruhlar o'zlari va shan-di mo'jizaviy narsalar emas, balki faqat samoviy ruhlar bilan ifodalangan aniq tuzilish va ierarxiya bilan tuzilgan bo'lib, bir massaning abadiy to'qnashuvi (gui ruhlari, shu jumladan, tozalash) ni ifodalaydi.

Dunyoni xaos-tartibga solishning o'zgarishi sifatida tushunishning bunday g'ayrioddiy strukturasi, ba'zi tadqiqotchilarni dunyodagi in'ikoslarning muayyan birlashgan metafosunun borligi haqida gapirishga imkon berdi. Majmuaviy samoviy ierarxiyadan ruhlar tushunchalari nafaqat ob'yektlari, balki imperator-ierarxik birlikning metafoslari ham yotadi: ezoterik dunyoda betartiblik va tartib bu dunyoda doimo aniq tasavvurga ega. In - bu aniq ibtidoiy betartiblik, bu insonning o'z

⁴ Го Мо-жо. Философы древнего Китая. - М., 1961. - С. 145.

⁵ Bao Zhiming, 1990, "Language and World View in Ancient China," Philosophy East and West, 40(2): - P. 219.

manbasini (aniqroq, manbaiga) murojaat qilishi. Daochilik nuqtai nazardan xaos, shuningdek, barcha mistik maktablarda ijobiy xarakterga ega, chunki u dunyoning ajralmasligi va birligi ramzidir⁶. U mohiyatining aniq ta'rifisiz u yerda hech narsa tug'ilmasligi ehtimoli bilan dunyoning tug'ilishidan ko'p emas. Bu hamma narsaning imkoni va uning mutlaq amorfli va noaniqligi bilan hamma narsaga qodirligiga ega. Uning metaforalari "dastlabki kom", "g'orning bo'shlig'ini aks ettirish", "cheksiz" (yi, zi), "abadiy" (syan tien) tushunchalari. Bu yerda bilim va johillik, tug'ilish va o'lim, bo'lish va yo'qligida birlashtirilgan hech qanday shakl va chegarasi bo'lmagan turar joy⁷. Butun imperatorlik madaniyati - o'zlashtirilgan yon - "asl koma" ning ramziyligiga qarshi. "Nomlarni taqsimlash" va Xitoyning qadimiy mafkuralari va zamonaviy siyosatchilarning aniq qiymatni tartibga solish va yaratish uchun deyarli paranoyak asta-sekinlik bilan bo'lishish uchun yaratilgani in ustidan in tarqalishi tamoyilini amalga oshirishga urinishdan boshqa narsa emas. Shu bilan birga, bu dunyoviy madaniyat prinsipi - bu yerda Yan In ustidan hukmronlik qilmoqda, mistik paradigmadagi In esa In va Yanning muxolifat va bir-birini to'ldirishining yagona natijasidir. Shunday qilib, in-yanning tarkibi odatda mutlaq tartib va mutlaq betartiblik sifatida qabul qilinadigan voqealar almashinishning umuminsoniy shakli bo'lib chiqdi va bu xaos va inning boshlanishi Xitoyning mistik madaniyatining atributlari bo'lib chiqdi. Shuning uchun in bilan bog'liq bo'lgan har bir narsa yashirin bo'lib, ramzlar, raqamli va rangli sehrlar orqali bu dunyoda namoyon bo'lgan. Va natija sifatida mutlaq bo'lmagan mavjudotga teng keladigan sehrlil sxemaning mavjudligini tushunish kerak edi. In va Yan qadimgi Daoizm falsafasi Daoizm maktabi konepsiyalari bilan bir qatorda faol yoki erkaklar prinsipi (Yan) va passiv yoki feminen prinsip (In) kabi kuchlarni ikki tomonlama taqsimlashning xitoy timsolidir⁸.

Sigmada o'xshash chiziq bilan ikkiga bo'lingan aylananing shakli bor; Shunday qilib, hosil bo'linadigan ikkita qism dinamikaga ega, bu esa bo'linish diametr yordamida amalga oshirilayotir. (Yarimning yarmi Yanning quvvatini anglatadi va qorong'u yarim In degan ma'noni anglatadi, ammo har bir yarim yarmi qarama-qarshi yarmidan o'rta qismdan kesilgan doirani o'z ichiga oladi, shuning uchun har birining aksi qarama-qarshilikni o'z ichiga olishi kerakligini anglatadi.) Tabiat va inson yerdan va osmondan tug'ilib, boshlangan paytda, bo'sh havo, bo'shliq,

⁶ Liu Yiming. *Cultivating the Tao Taoism and Internal Alchemy*//Translated by Fabrizio Pregadio "Masters" Series. - GoldenElixir Press, 2013. - P. 105.

⁷ Fung Yu-lan, Derk Bodde, tr., *A Short History of Chinese Philosophy*. - New York: Macmillan, 1958.- P 301.

⁸ Liu Yiming. *Cultivating the Tao Taoism and Internal Alchemy*//Translated by Fabrizio Pregadio "Masters" Series, volume 2. Golden Elixir Press, 2013. – P. 148.

betartiblikdan ajralib turadi, osmonga aylanadi va o'zgaradi; og'ir va loyqa havoni ushlab, Yerni hosil qiladi. Osmon va Yerning eng kichik zarralari bilan bog'lanish, Yan va In, o'zaro ta'sir qiluvchi va o'zaro kuchga ega kuchlar va yomon va yaxshi, sovuq va issiqlik, zulmat va nur tamoyillari yordamida amalga oshiriladi. O'zaro bog'lik va Yan va In bir-birining o'sib borishi, birining, keina esa boshqasining ustunlik bosqichining o'tishida tasvirlangan. Dunyo harakatining cheksiz jarayoni, faollik koinotning shartli markazidagi atrof-muhitning bir-biriga o'xshash doiralarda shakllanadi, bu insonning uyg'unlik hissi, ishonch va tinchlik timsolidir. In (Yanli) va Yan (osmon) to'rt fasl va dunyodagi barcha narsalarni (jonsiz narsalar va jonli mavjudotlar) paydo bo'lishiga olib keladi, ular "hayotiy energiya" ("qi" kitobi, "Ki" - yaponcha)dir.

In-yan falsafiy maktabi vakili ZouYan shunday deydi: Xitoy kosmologiyasida turli dinamikalar mavjud. In va yanga oid kosmologiyada, bu koinot o'zini o'zi yaratgan moddiy energiya qi deb ham yuritiladi. In va yanning ushbu kosmologiyasida qi tashkil etilishi ko'p narsalarni keltirib chiqardi deb ishoniladi. Ushbu shakllarga odamlar kiradi. Ko'p tabiiy er-xotinliklar (yorug'lik va qorong'u, olov va suv, kengayish va qisqarish kabi) in va yan bilan ifodalangan ikkilikning jismoniy namoyon bo'lishi deb hisoblashadi. Ushbu ikkitomonlama an'anaviy xitoy falsafasi va falsafasining ko'plab sohalarida, shuningdek, an'anaviy xitoy tibbiyotida ham asosiy qo'llanmasida, [4] va xitoy jang san'atining turli xil shakllari, masalan, baguajang, taitjukan kabi asosiy tamoyilga asoslanadi. (t'ai chi) va qigong (Chi Kung), shuningdek, I Ching sahifalarida paydo bo'lgan. Bularning bari Osmon irodasi bilan sodir bo'ladi.

In va Yan shovqinlari bir-biriga aylanadigan beshta asosiy elementni ishlab chiqaradi: yog'och, tuproq, suv, olov va metall⁹. Cheksiz chiziq bilan belgilangan cheksiz osmon¹⁰; Yer, uning cheklanganligi sababli, kvadrat belgisi bilan tasvirlangan, uning belgisi uchburchak - hayotning muqaddas bir hodisasi - bir qator metamorfozlarni (sehrli belgilar - "gua" belgisi bilan "tushunilgan") - klassik tasvirning markazida dumaloq naqsh shaklida va hayotning "monadaga" mos keladi - In va Yanni bir-birini to'ldiradi¹¹. Ular har qanday o'zgarishlarning birinchi tamoyilidir, "Katta limit" ("Taytsi-zi") ning qo'llab-quvvatlanadigan tuzilishi - ajralmas manba. Yan "ichki" hayot, kelgusi, ijodiy erkak prinsipi sifatida ishlaydi;

⁹ Зинин С. А. Пять элементов и концепция инь - ян // Количественные методы в изучении истории стран Востока. - М., 1986. - С. 14.

¹⁰ Го Мо-жо. Философы древнего Китая. - М., 1961. - С. 149.

¹¹ Hearne James, 1976, A Critical Note on the Cheng-Swain Interpretation of the Chih Wu Lun //Philosophy East and West, 1976, 26 (2). - С. 182.

In - tashqi dunyoga o'xshash, orqaga chekinib, qulab tushish - ikki tomonlama asosning ayolning gipotezasidir. Yan va In - inson tomonidan tushuna oladigan va aql-idrokidan chuqurroq tushunchaga ega bo'lgan narsalarning o'zaro almashinish, bir-birini to'ldirish, o'zaro boyitish, o'zaro bog'lanish, hamma narsaning o'zaro ta'siri - tabiatning asosiy qonunidir.

XULOSA

Shunday qilib, In va Yan nazariyasi miloddan avvalgi 1 ming yillik o'rtalarida paydo bo'lgan. In-yanda falsafasida koinot to'g'risidagi ta'limot katta ahmiyatga ega chunki, Xitoyda qadimdan osmon muqaddas hisoblanib, samoviy jisimlar, koinot, olam, osmon irodasiga sig'inganlar. Samoviy jimlar (ya'ni burjlarni o'rganish) ham koinotning bir bo'lagi sifatida o'rganganlar. Shuningdek, In-Yan falsafasi koinotdagi barcha narsalarning ikkiyoqlama harakatini ramzi ham dir.

REFERENCES

1. Ян Юн. История древнекитайской идеологии / Перевод с китайск. - М.,1957. – 212с.
2. Бозаров Д. М. Синергетик парадигма. – Т., 2009. - 81 б.
3. Го Мо-жо. Философы древнего Китая. - М., 1961. – С. 143.
4. Го Мо-жо. Философы древнего Китая. - М., 1961. – С. 145.
5. Bao Zhiming, 1990, "Language and World View in Ancient China," *Philosophy East and West*, 40(2). - 219 p.
6. Liu Yiming. *Cultivating the Tao Taoism and Internal Alchemy*//Translated by Fabrizio Pregadio "Masters" Series. - GoldenElixir Press, 2013. - P. 105.
7. Fung Yu-lan, Derk Bodde, tr., *A Short History of Chinese Philosophy*. - New York: Macmillan, 1958.- P. 301.
8. Liu Yiming. *Cultivating the Tao Taoism and Internal Alchemy*//Translated by Fabrizio Pregadio "Masters" Series, volume 2. Golden Elixir Press, 2013. – P. 148.
9. Зинин С. А. Пять элементов и концепция инь ян // Количественные методы в изучении истории стран Востока. - М., 1986. - С.14.
10. Го Мо-жо. Философы древнего Китая. - М., 1961. - С . 149.
11. Hearne James. *A Critical Note on the Cheng-Swain Interpretation of the Chih Wu Lun* // *Philosophy East and West*, 1976, 26 (2). - С. 182.
12. Sulaymonov, J. B. (2021). XITOIY BUDDAVIYILIGI TA'LIMOTIDA BORLIQ VA BILISH MUAMMOLARINING QO 'YILISHI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(Special Issue 1), 572-579.